

VILÁG- TÖRTÉNET

11. (43.) évfolyam 2021. 1.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **AKLAN ANNA**
GÁNDHÍ JELENTŐSÉGE
- **SZENKOVICS DEZSŐ**
GÁNDHÍ-RECEPCIÓ A MAGYAR NYELVTERÜLETEN
- **SÁGI PÉTER**
MAHÁTMÁ GÁNDHÍ EMLÉKEZETE MA, A FIATAL INDIÁBAN
- **GÜNSBERGER DÓRA**
GÁNDHÍ ÁBRÁZOLÁSA PAKISZTÁNBAN. „HIVATALOS”
TÖRTÉNETÍRÁS ÉS PERCEPCIÓK
- **RENNER ZSUZSANNA**
BÁPÚDZSÍ HALHATATLAN TÖRTÉNETE. A GÁNDHÍ-KONOGRÁFIA
RÉTEGEI
- **SZIVÁK JÚLIA**
MAHÁTMÁ GÁNDHÍ A FILMVÁSZNON

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Mahátmá Gándhí alakja a történelemben és a kulturális emlékezetben (Ittész Máté)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Aklan Anna: „Az Igazság és az Erőszakmentesség olyan ősieik, mint a hegyek.” Gándhí jelentősége	5
Szenkovics Dezső: Gándhí-recepció a magyar nyelvterületen	21
Sági Péter: Mahátmá Gándhí emlékezete ma, a fiatal Indiában	43
Günsberger Dóra: Gándhí ábrázolása Pakisztánban. „Hivatalos” történetírás és percepciók	53
Renner Zsuzsanna: Bápúdzsi halhatatlan története. A Gándhí-ikonográfia rétegei	77
Szivák Júlia: Mahátmá Gándhí a filmvászonon	97
<i>Nagyító</i>	
Fejérdy András: „Az amerikai érdekek európai ügynöksége”? XII. Piusz keleti politikájának historiográfiai mérlege	111
<i>Szemle</i>	
Magyarországi Anjouk és avignoni pápák. A szentszéki–magyar kapcsolatok I. Károly uralkodása alatt (Barabás Gábor)	145
I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (Urbán Máté)	148
„A szomszédos Magyarországon az utóbbi napokban az ellenforradalom garázdálkodik...” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai (Janek István)	154

Jelen számunkat Ittész Máté szerkesztette

„A szomszédos Magyarországon az utóbbi napokban az ellenforradalom garázdálkodik...”

Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai¹

A cseh, a szlovák és a magyar történetírás régóta adós volt az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc csehszlovákiai visszhangjának teljes körű feltárásával, ezért örvendetes, hogy 2018-ban megjelent Mitrovits Miklós és Bencsik Péter hatalmas anyagot tartalmazó forráskiadványa. A vaskos kötet is bizonyítja, hogy a forradalom nemzetközi vonatkozásainak kutatása során még számos újdonságra bukkanhatunk, annak ellenére, hogy a források gyűjtése és kiadása már jó ideje megkezdődött. Igaz, a levéltári anyagok az egykori szocialista táborban csak a rendszerváltás után váltak szélesebb körben hozzáférhetővé. A korábbi szakmunkák főleg az irodalomból, a memoárokból és a korabeli újságokból merítették anyagaikat, levéltári forrásokat csak korlátozottan használtak.

A most ismertető kemény fedeles forráskiadvány a magyar forradalomra adott csehszlovák reakciókat mutatja be, a csehszlovák pártvezetés és kormány viszonyulását az eseményekhez. A források összegyűjtésével, válogatásával, szakszerű értelmezésével a szerzők támpontot adtak az újabb kutatásokhoz is. A kötet anyaga mindössze néhány hónapot fog át, az első dokumentum 1956. október 19-i keltezésű, az utolsó 1957. március 21-i. A forráskiadványban 297 dokumentum szerepel, melyek négy cseh és egy szlovák levéltár gyűjteményeiből származnak. A dokumentumok válogatása során a két kutató Prágában a Cseh Nemzeti Levéltárban, az Állambiztonsági Iratok Levéltárában, a Központi Katonai Levéltárban és a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltárában található dokumentumokat vizsgálta át és gyűjtötte össze, Szlovákiában a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban kutatott. A budapesti Magyar Nemzeti Levéltár anyagait nem tudták beemelni a kötetbe, mivel a vonatkozó állományok az anyaggyűjtés éveiben nem voltak kutathatók.

A kötetben két bevezető tanulmány szerepel, mind a két szerző más-más szempontok bemutatására vállalkozott. Bencsik Péter az összehasonlító módszer alkalmazásával arra kereste a választ, hogy miért nem tört ki Csehszlovákiában 1956-ban felkelés annak ellenére, hogy Csehszlovákia és Magyarország akkori helyzete sok tekintetben hasonlóknak tűnt (bár Csehszlovákia gazdaságilag fejlettebb volt, mint szomszédjai, és az életszínvonal is magasabb volt). 1956 tavaszán Csehszlovákiában is voltak egyetemisták által szervezett megmozdulások, felvonulások, tüntetések, de ezeket a politikai vezetés kontrollálta. Az egyik megmozdulás Prágában zajlott: a diákok 1956. május 20-án majálist szerveztek, amelyen több követelésüket is nyilvánosságra hozták, jelentősebb összetűzésre a hatalommal azonban

¹ Mitrovits Miklós – Bencsik Péter: *„A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai.* Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 927 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak.)

nem került sor. A pártvezetés a diákok néhány igényét teljesítette, zömüket viszont elutasította. (Antonín Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt [CSKP] első titkára az engedékenységset – miként a Központi Bizottság [KB] 1956. május 14-i ülésén ki is fejtette – veszélyesnek ítélte, és a szokásos módon a vezetés egységének megteremtését szorgalmazta.) A csehszlovák kormány mindazonáltal okulva a korábbi hibákból, hangulatjavító intézkedéseket vezetett be, egyebek mellett a dolgozók fizetését megemelték. A gazdasági tényezőkn kívül lényeges szerepet játszott, hogy Csehszlovákiában nem volt Nagy Imréhez hasonló kvalitású pártvezető, olyan befolyásos személy, aki körül (először a párton belül) ellenzék alakulhatott volna ki.

Mitrovits Miklós írásában azt tekintette át, hogy milyen volt a cseh és a szlovák politikai vezetők Magyarország-képe, miként értékelték az 1956. októberi–novemberi eseményeket, honnan merítették az információikat, továbbá milyen következtetést vontak le a magyarországi történelekből. A csehszlovák pártvezetés azonnal reagált az október 23-i budapesti eseményekre, október 24-ére összehívták a CSKP KB Politikai Bizottságának ülését. Antonín Zápotocký államelnök felszólalásában kijelentette, hogy Magyarországon „a helyzet komoly, a pozícióink meggyengültek”. Döntést hoztak arról, hogy kapcsolatba kell lépni a magyar vezetőkkel, és szorosan együtt kell működni Moszkvával, de azt is megállapították, hogy a szovjetek nélkül nem tehetnek semmit. Kinyilvánították, hogy Magyarországon ellenforradalom zajlik. Az október 24-i határozatból jól kirajzolódik a csehszlovák vezetés állásfoglalása: a CSKP irányvonala helyes, mert soha nem távolodott el az SZKP XX. kongresszusán elfogadott határozatoktól, a párt és a munkásosztály egységétől, így a párt és a nép kapcsolata szoros maradt. Leszögezték, hogy a párt politikájában kiemelt szerepet kap az életszínvonal folyamatos emelése, a népi demokratikus berendezkedés megerősítése és fejlesztése, a Szovjetunióval való barátság, a tervgazdaság fejlesztése és a termelékenység növelése.

Az ülés jegyzőkönyve szerint a csehszlovák vezetés ekkor még nem foglalt állást Nagy Imre politikáját illetően. A CSKP vezetése ugyanis még nem tudta, hogy az SZKP XX. kongresszusa utáni hatalmi harcban melyik irányvonal – a hrucsovi vagy pedig a molotovi – győzedelmeskedik Moszkvában. A tanácskozást követően gyakorlati lépéseket is tettek: készenlétbe helyezték a csehszlovák hadsereget, és az október 24-i és 25-i katonai intézkedések 1956 végéig érvényben maradtak. Október 24-én megtiltották valamennyi magyarországi újság behozatalát Csehszlovákiába. A csehszlovák pártvezetés attól tartott, ha Szlovákiára is áttérjednek a megmozdulások, a Szovjetuniótól függetlenedő, lázadó térség összeérhet, területileg az Adriától a Balti-tengerig terjedhet. Ennek megakadályozására több védelmi rendszabályt vezettek be. Szlovákiában beszüntették az idegenforgalmat, nehogy a nyugati ügynökök és más nemkívánatos elemek aktivizálódhassanak. Október 24-én Pozsonyban és a határ közeli szlovákiai városokban, ahol nyugtalanságot tapasztaltak, azonnal letartóztatták a „gyanús” személyeket. Ehhez az is elég volt, ha valaki a magyar eseményeket „szabadságharcként” emlegette.

Prágában és Pozsonyban sokkal jobban értették a magyarországi eseményeket, mint a többi szocialista országban. Azonnal lemondták a csehszlovák kormánydelegáció már hónapokkal korábban egyeztetett kínai útját, tudván, hogy a távolból nehéz döntéseket hozni. A lengyel események megtárgyalására Moszkvába rendelt Antonín Novotný október 24-én megbeszéléseket folytatott Nyikita Hruscsovvá és más kommunista államok vezetőivel – a tanácskozáson immár inkább a magyar ügy volt napirenden –, ezt követően indokoltnak tartotta a szovjet fegyveres erők budapesti beavatkozását. Még aznap visszatért Prágába, ahol el-

mondta: Hruscsov élesen bírálta a magyar vezetést, mert passzív maradt. A magyar eseményeket „ellenforradalmi puccsként” jellemezte, a felkelőket pedig „banditáknak” nevezte.

A kötetben helyet kapott dokumentumokból jól látható, hogy a csehszlovák vezetés egyik legnagyobb aggodalma az volt, hogy a magyarországi felkelés átterjedhet Csehszlovákiára. Az iratok alapján bebizonyosodik, hogy 1956 októberében Csehszlovákia vezetőiben megjelent a magyar revizionizmustól való félelem is. A revizionizmus felelőtlenségét kiválóan alkalmazták propagandacélokra is. A csehszlovák vezetés és az elvű sajtó retorikájában állandóan az egykori fasiszta elemekkel, horthysta katonatisztekkel, reakciókkal, grófokkal, kapitalista kizsákmányolókkal riogattak. A Horthy-rendszer emigrációból hazatérő embereit nevezték meg az ellenforradalom irányítóiként, azt állítva, hogy az elűzött egykori fasiszta elemek tértek vissza Magyarországra. Következésképpen azt sugallták, hogy az „ellenforradalom” célja fasiszta diktatúra létrehozása Magyarországon, aminek következményeként megjelenik a magyar területi revizionizmus. Antonín Zápotocký államelnök 1956. november 3-i rádióbeszédében, amit két nap múlva az *Új Szó* magyarul is közölt, kifejtette: „...Magyarországon az utóbbi napokban az ellenforradalom garázdálkodik, amely a dolgozó nép ellen fasiszta fehérterror kezdett”. A csehszlovák sajtó a magyarországi munkásokat a fehérterror, az ellenforradalom áldozataiként mutatta be, akiknek nincs köze az eseményekhez, csupán elszenvedői a történéseknek. A munkásoknak a forradalomban betöltött szerepét a nyilvánosság előtt tudatosan elhallgatták. A propaganda célja az volt, hogy félelmet keltsen a csehszlovákiai lakosságban, azt sugallva, hogy ha Magyarországon győz az „ellenforradalom”, Csehszlovákia is veszélybe kerül. A sajtóban megjelent írások a Szovjetunió beavatkozását fontosnak, szükségesnek és jogosnak tartották.

Az iratokból világosan kitűnik az is, hogy miként reagált a csehszlovák hatalom a forradalom leverésére. Csehszlovákiában már november 4-én kiadtak egy jelentést a magyarországi szovjet győzelemről. A CSKP KB táviratilag utasította a pozsonyi vezetést és a kerületi pártszerveket, hogy másnap, munkakezdekor mindenütt tartsanak röpgyűlést. A röpgyűléseken – a pártfunkcionáriusok instrukciói alapján – a dolgozók különböző felajánlásokat tettek a magyarok megsegítésére. A korábbi politikai támogatást a gazdasági segítségnyújtás követte. A CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. november 5-én úgy döntött, szolidaritási alapot hoz létre a Magyar Népköztársaság dolgozói számára (élelmiszer, gyógyszer, tűzifa, építőanyag és fogyasztási cikkek több millió korona értékben). Az első kormányküldöttséget 1956. november 16-án a csehszlovák miniszterelnök vezette Budapestre: 90 millió koronáról szóló áruségély-szerződést vitt magával, és mindennemű támogatást megígért a Kádár János vezette kormánynak. A csehszlovák hatóságok magyar nyelvű sajtótermékek kiadásában és azok terjesztésében is segédkeztek Magyarországon. A szlovákiai pártközpont több mint félszáz magyarul beszélő szlovákiaiból propagandaosztágot hozott létre, amely a határ menti magyarországi járásokban szinte naponta szervezett gyűléseket és összejöveteleket: ezeken a helyi lakosoknak a párt intézkedéseivel való egyetértésüket kellett hangoztatni. A szlovákiai helyi szervek bizonyos fokú önállóságot kaptak a határ menti megyék pártvezetőinek támogatásában és befolyásolásában. A segítségnyújtás keretében a fegyver-, ruha- és élelmiszer-szállítmányok a határ közeli településeken kívül Győrbe, Miskolcra és Budapestre is eljutottak. A segélyek eljuttatásán kívül feladatuk volt információk szerzése, illetve a magyarországi elvtársak „megszervezése”.

Arra is választ kaphatunk, miért maradtak el a magyarországihoz hasonló forradalmi megmozdulások Csehszlovákiában. Ez részben annak köszönhető – miként Bencsik Péter is utalt rá bevezetőjében –, hogy a gazdasági helyzet és az életszínvonal összehasonlíthatatlanul jobb volt Csehszlovákiában, az 1953-ban megkezdett óvatos irányváltás és a gazdasági

lépések 1956-ra meghozták a gyümölcsüket. A stabilitás eredményeként a lengyelországi és a magyarországi események nem váltottak ki komoly összetűzéseket. Csehszlovákia társadalma az 1950-es években nem volt felkészülve politikai fordulatra, ez csak az 1960-as évek második felében következett be.

A másik fontos tényező a vezetés gyors, határozott és egységes fellépése volt, egy gyengébb központi vezetés nehezebben tudta volna kezelni a helyzetet. A csehszlovák vezetés számára a magyar felkelés fájdalmas pontra mutatott rá, miszerint néhány nap alatt, könnyen megdönthető a szocialista rendszer. A magyarországi fejlemények azzal a tanulsággal jártak, hogy a folyamatok nem megfelelő kontrollálása esetén veszélybe kerülhet a szocializmus ügye. A csehszlovák kommunista vezetők elsődleges érdeke volt, hogy a forradalmat mielőbb leverjék, és a rendet helyreállítsák Magyarországon. Ezért is támogatták a gyors fellépést Magyarországgal szemben. Különösképp aggasztónak tűnt számukra az az eshetőség, hogy Magyarország kikerül a szocialista blokk országai közül, mert úgy vélték, a magyar kisebbség állandó nyugtalanság forrásává válhat. Meg kell jegyeznünk, hogy 1956-ban a felvidéki magyarság megmozdulásai – egy-két elszigetelt esetet kivéve – nem voltak jelentősek, a magyarok a passzív ellenállást választották. Az 1956-os események után Csehszlovákiában is retorziók érték azokat, akik kiálltak a forradalom mellett, de az egész kisebbséget már nem lehetett kollektívan büntetni. Ebben az időszakban ez már nem állt érdekében Csehszlovákiának, de nem lett volna összhangban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeivel sem. A csehszlovák–magyar viszonyra is hatással volt az 1956-os események alakulása: Kádár János halálával tartozott Novotnýnak. A csehszlovák pártvezetés ugyanis politikai, erkölcsi, nemzetközi és anyagi támogatást is nyújtott a Kádár-rendszer konszolidációjához.

A kötet dokumentumai sok, a szakirodalomban korábban rögzült tévedésre is rávilágítanak. Megtudhatjuk például, hogy 1956. november 2-án nem Moszkvában találkozott Novotný és Sirokó Hruscsovval, hanem Bukarestben. Eddig teljesen ismeretlen eseményekről is információkat kaphatunk. A 97. irat azt tartalmazza, hogy Georgij Zsukov tábornok 1956. november 4-én táviratot küldött a Csehszlovák Néphadsereg vezetésének, amelyben azt kérte, hogy adjanak kölcsön a szovjet hadseregnek 1-1 lőszeregységet 100 milliméteres tankelhárító lövegekhez, illetve 122 milliméteres tarackokhoz. A 208. dokumentum arról tájékoztat, hogy a magyar szervek a rendőrség számára 5000 gumibotot kértek 1956 decemberében, de 1957. január 23-ig mindössze 450 darabot tudtak leszállítani, végül 1957. március 15-én teljesítették a teljes mennyiséget. Ezenfelül 500 darab pisztolyt, géppisztolyt és lőszert, illetve az állambiztonsági és hírszerző munkához adóvevőket, magnetofonokat, fényképezőgépeket és objektíveket kértek. A magyar szervek cserébe három darab Csepel márkájú motorcsónakot adtak.

Fontos dokumentumok kerültek elő arról, hogy hány magyar állampolgár ment át Csehszlovákiába, illetve milyen eljárás indult ellenük. Az adatok még nem tekinthetők véglegeseknek, újabb kutatások még inkább pontosíthatják azokat. A 25. irat alapján 1956. október 23-tól november 28-ig 1367 személy lépte át a határt, közülük 1264 főt visszaküldtek, 73 főt vizsgálati fogságba helyeztek, 28 személy ellen büntetőeljárást indítottak. A 117. dokumentum állítása szerint 290 fő ÁVH-s vagy pártfunkcionárius érkezett Csehszlovákiába, ahol szívesen fogadták őket, azonnal szállást és ellátást kaptak, ugyanakkor megfigyelésükről is gondoskodtak. A 80. számú dokumentumból megtudhatjuk, hogy Füleknel egy 23 főnyi, fiatalokból álló magyar csoport ment át a határon. Amikor megkérdezték tőlük a hatóságok, miért jöttek, kétféle választ adtak. A fiatalabbak azt mondták, azért, hogy szórakozzanak a városban, másik részük viszont azt felelte, hogy területeket szerezzenek.

A kötet válogatásában nem szerepelnek iratok a csehszlovákiai magyarság helyzetével és tevékenységével kapcsolatban. Az említésre méltó, jellemző események egyike, hogy Szlovákiában – különböző szolidaritási akciók miatt – felelősségre vonták a komáromi és a pozsonyi magyar iskolák diákjait, valamint az iskolák igazgatóit is. Az egyik osztályban 1957. március 15-én elszavalták a *Nemzeti dalt*, erre a belügyi szervek még aznap megszállták az iskolát, és napokon keresztül folytak a kihallgatások. Az iskolaigazgatót nacionalistának bélyegezték, és elbocsátották. Az állami és pártszervek évekig a megbízhatóság vagy a megbízhatatlanság bizonyítékának tekintették, hogy ki milyen álláspontot foglalt el ezekben a napokban.

A kötet végén annotált névmutató és bibliográfia segíti az olvasó tájékozódását. A könyvet néhány fénykép színesíti, ezzel is közelebb hozva a korszakot. Összegzésként elmondhatjuk, hogy Mitrovits Miklós és Bencsik Péter magas szakmai színvonalú, nagy jelentőségű kiadványt állított össze. A kötet a téma iránt érdeklődő kutatók számára megkerülhetetlen hivatkozási pontnak számít. Eleget tesz annak az igazságnak is, hogy minden tudományos mű akkor tölti be jól a szerepét, ha nem kizárólag lezárt ismereteket ad, ha nem megkérdőjelezhetetlen állításokat fogalmaz meg, hanem további gondolkodásra készíti az olvasót és kérdéseket fogalmaz meg az érdeklődőkben. Úgy látjuk: a könyv kiadásával a szerzők fontos lépést tettek a három nép közös történelmének feltárása és megismerése terén, amire nagy igény és nagy szükség van.

Janek István*

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest Tóth Kálmán u. 4., janek.istvan.matyas@abtk.hu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáján: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2021-es évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap